

נשים רוקמות דיאלוג, סובלנות והכרת האחר השונה, מפגש בין תרבויות

המוסד שבמסגרתו נערך המחקר: מכללת אלקאסימי- מכללה אקדמית לחינוך

סמיר מג'אדלה

מכללת אלקאסימי

תקציר:

הסדנא "נשים רוקמות דיאלוג סובלנות והכרת האחר השונה, מפגש בין תרבויות" היא יוזמה חינוכית לקידום קיום מפגש של הידברות בין מורות ערביות מביה"ס אלזהראוי בבאקה אלג'רבייה לבין מורות יהודיות מבתי ספר שונים בתלמונד באמצעות מפגשי דיאלוג אמיתי, אשר נוסחה בשנה"ל תשע"א.

מהספרות המקצועית עולה החשיבות הרבה של מפגשים אלו לשם שינוי עמדות (קירמאייר, 2001; אבוחסין ואחרים, 2008).

המטרה העיקרית של היוזמה הייתה לבדוק את תרומתו של המפגש שהתקיים בסדנא לשינוי עמדותיהן של המשתתפות כלפי שינוי הרפרטואר הפסיכולוגי (אמונות, עמדות, רגשות וכוונות הנתנהגותיות כלפי קבוצות שונות) הבין קבוצתי השלילי, של משתתפות הסדנא כלפי העלאת הצורך של חיים משותפים בין ערבים ליהודים במדינת ישראל, לצורך ביצוע מטרה זו נערך מחקר עומק אתנוגרפי של מקרה, עמדותיהן של משתתפות הסדנא נבחנו באמצעות ניתוחי תוכן של תשובות משתתפות סדנא לשאלון אשר הופץ לפני ואחרי קיום הפורום בהתבסס על הספרות המקצועית (Smith, 1982).

ביוזמה נטלו חלק 12 מורות. מחציתן מביה"ס חט"ב אלזהראוי, ומחציתן מתלמונד פעילות בעמותת בת חן שחק, המורות נפגשו למשך 9 מפגשים מרוכזים במכללת אלקאסימי ולחלופין בתלמונד. המורות חולקו בסדנא לזוגות מעורבים, וביצעו מטלות חברתיות. התוצאות מאשרות את יעילותן של המפגשים. מתברר שחלו שינויים בעמדותיהן של המשתתפות. ממצאי היוזמה הם ממצאים בעלי חשיבות רבה לתהליך הפיוס בין העמים למורים ולאזרחי מדינת ישראל ערבים כיהודים.

הקדמה

מכללת אלקאסימי, ב"ס חט"ב אלזהראוי בבאקה אלג'רבייה, ועמותת בת-חן שחק יזמו תכנון וביצוע היוזמה "נשים רוקמות דיאלוג", פורום הידברות במתווה של מפגשים חינוכיים-חברתיים בין נשות חינוך משני המגזרים הערבי ויהודי, -זאת מתוך הנחה סמויה שחברות בין פרטים תסלול את הדרך לתפיסה שונה של הקולקטיב האחר-, הרעיון העומד מאחורי המפגשים הוא לנסות ולהתחיל את תהליך הפיוס בין העמים. במהלך המפגשים הסדנאיים, הנשים התנסו וחוו את שני השלבים הראשונים של תהליך הפיוס: סובלנות

והיכרות מעמיקה עם הלאום השני כולל הנרטיב שלו והיכולת לגלות אמפתיה ללאום השני.

הצורך בקיום היוזמה נבע כמענה למחויבות הגופים היוזמים להובלת שנויים חברתיים ותפיסתיים אצל מורות משני המגזרים בהיותן סוכנות שינוי בקהילותיהן, על רקע נתונים מדאיגים על התגברות הניכור, האיבה והדה-לגיטימציה בין החברה היהודית והערבית במדינת ישראל.

נשות החינוך משני המגזרים בהנחיית שתי מנחות ערבייה ויהודייה עברו בסדנא תהליך של הכרות לעומק כהגדרתן, יצירת קשר, גילוי רב מן המשותף במיוחד כנשים וכאימהות, והכרה בשוני ובמחלוקת, במשך תשעה חודשים במתכונת מפגש חודשי.

רציונל

מכללת אלקאסימי, ביי"ס חט"ב אלזהראוי בבאקה אלג'רבייה ועמותת בת חן שחק אשר השתתפו בתכנון ויישום היוזמה החינוכית "נשים רוקמות דיאלוג- סובלנות והכרת האחר השונה, מפגש בין תרבויות" מבקשות להוות מודל לשינוי פני החברה הישראלית, מודל שביסודו ראייה חינוכית שנשענת על תהליכים המובילים את הלומד, ערבי כיהודי, לחשוב על המוסכמות ועל האמונות הבסיסיות, שעליהן הוא גדל, לנתח אותן, להשתחרר מהטפל ולחזק את הערכים האנושיים ההולמים את היותו אזרח במדינת ישראל המתיימר להיות אזרח העולם הגדול: יודע להקשיב, לנתח דעות באופן הגיוני, לפתור בעיות בצורה מושכלת, להביע דעה ולהבין את האחר, ממקום של כבוד והערכה אמיתיים, תוך התמודדות אמיצה עם סוגיות שנויות במחלוקת ומתן ביטוי לשונות תרבותית ולמגוון דעות ותפיסות עולם.

היוזמה החינוכית "נשים רוקמות דיאלוג" מעלה את הצורך האמיתי של יצירת שיתופיות עם מוסדות וגופים הן במערכת החינוך והן במרחב הקהילתי הכלל ישראלי במישור המקומי, והארצי במיקוד הפעילות בנושאים המרכזיים העומדים על סדר יומה של החברה הישראלית, המתבטאת בעבודה קהילתית בתחומי שלום, דמוקרטיה, דו-קיום, סובלנות, קבלת האחר השונה וסולידאריות חברתית.

על כן, היוזמה שמה לה למטרה לקיים מפגשים חברתיים בין חברות "נשים רוקמות דיאלוג" בסדנא, תוך התמודדות אמיצה עם סוגיות סבוכות המשפיעות לרעה על מערכת היחסים בין ערבים ליהודים במדינת ישראל, כדי להביא להכרות ולהבנה ביניהן וליצור חברה משותפת לחינוך ולאזרחות טובה. מטרת היוזמה היא גם לטפח קשרים ויחסי גומלין בין תרבותיים בין שני מגזרים שונים.

זאת ועוד, העלאת הצורך של חיים ביחד ונטילת אחריות מלאה, להוות מוקד פעיל לחשיבה ולעשייה משותפת, שתקדם את המאוויים של נשות החינוך כיחידות וכקהילות, באמצעות דיאלוג אמיתי ורב משמעות, המבוסס על ערכים משותפים: כבוד הדדי, סובלנות, שוויון ונכונות לקבלת האחר ותרבותו.

רקע תיאורטי

בעשורים האחרונים פותחו, יושמו ונחקרו בישראל אין-ספור תוכניות חינוך לשלום, המוצעות למגוון גילים, מילדי גן ועד לסטודנטים באוניברסיטה. ניתן לחלק את התוכניות לשני סוגים עיקריים: תוכניות מפגש בין יהודים וערבים, לרוב ערבים אזרחי מדינת ישראל, ותוכניות לימודים והעשרה, המיושמות לרוב בבתי הספר במגזר היהודי, בשיעורי אזרחות וחינוך. הבולטים בעשייה זו, במפגשים בין יהודים וערבים, הם בית הספר לשלום בנווה שלום והמרכז לחינוך לשלום בגבעת חביבה. הספרות המחקרית מציגה חמשה סוגים עיקריים של מפגשים בין קבוצות בקונפליקט:

1. מודל השערת המגע

המטרות המרכזיות של מודל זה הן לקדם היכרות הדדית, לבנות שותפות, חברויות, ולהפחית סטריאוטיפים. מודל זה שם דגש על דמיון ("כולנו בני אדם"), "שלום-סלאם"), יצירת קשרים, זהות-על משותפת, ותחושה של "ביחד", מדגיש אינטראקציה ויחסים בין אישיים ומנהגים משותפים. מודל זה, המבוסס על תיאוריות מרכזיות פסיכולוגיות-חברתיות, היה הדומיננטי ויחיד בתחילת המפגשים בין יהודים לערבים בישראל, בשנות ה-1980 (Maoz, 2004). גם כיום זהו מודל דומיננטי של מפגש.

2. פרויקטים משותפים

מודל זה מבוסס על ההנחה כי עבודה על משימה משותפת שמכוונת להשגת מטרת על הרלוונטית לשני הצדדים תקרב בין הצדדים ותיצור זהות-על משותפת. המודל של פרויקטים משותפים מופעל עם אוכלוסיות שונות של תלמידים, ומורים. המודל כולל פרויקטים משותפים קצרי טווח שבמסגרתם נערכת עבודה על משימה חד פעמית, ופרויקטים משותפים ארוכי טווח שבמסגרתם נערך תהליך מתמשך של עבודה קבוצתית משותפת(בתוך): דו"ח הוועדה הציבורית לגיבוש המדיניות הממלכתית בנושא חינוך לחיים משותפים בין יהודים לערבים בישראל, (2009).

3. מודלים מעמתים

המודלים המעמתים מאופיינים בכך שהם מדגישים את הסכסוך והא-סימטריה בין הצדדים, וכן בכך שהם מתמקדים בזהויות קבוצתיות ולאומיות (ולא בזהויות אישיות)

ובאינטראקציות על בסיס בין קבוצתי (ופחות באינטראקציות על הבסיס הבין אישי) (Halabi & Sonnenschein, 2004). המודלים המעמתיים שואפים להוביל לשינוי חברתי על ידי העלאת מודעות שתי הקבוצות ליחסים הא-סימטריים בין יהודים לערבים בישראל. מודלים אלו עלו בתחילת שנות ה-1990 מיוזמתם של מנחים ומשתתפים ערבים (שהצטרפו אליהם עמיתים יהודים). אשר חשו שמודל השערת המגע אינו עונה על הצרכים שלהם – של התמודדות עם החיים בסכסוך, עיסוק בסוגיות של אפליה ושל זהות לאומית פלסטינית (Maoz, 2004).

4. המודל הנרטיבי

המודל הנרטיבי או מודל "סיפורי החיים" עלה בסוף שנות ה-1990 ומבוסס על גישות נרטיביות למחקר ולהתערבות ועל גישות של סיפור סיפורים (Bar-on, 2006). מודל זה משתמש בשיטות כמו סיפור סיפורים כדי ליצור היכרות עם הנרטיב של האחר. המודל הנרטיבי משלב אינטראקציה בין אישית ובין קבוצתית ועוסק בזהויות אישיות, משפחתיות ולאומיות דרך הסיפורים המסופרים.

5. מודלים עיוניים העוסקים בסוגיות הקשורות לחיים משותפים

במודלים אלו ישנו מרכיב דומיננטי של לימוד או עיסוק בנושאים עיוניים הרלבנטיים לחינוך לחיים משותפים כגון דמוקרטיה, זכויות אדם, שוויון, הומניזם, אזרחות משותפת, סובלנות, ורב-תרבותיות. מודלים אלו הכוללים למידה, דיון ועיבוד של נושאים אלו ובחלק מהמקרים גם בנייה של חומרי למידה. מודלים עיוניים העוסקים בסוגיות הקשורות לחיים משותפים פועלים בישראל מאז סוף שנות ה-1980 ומהווים חלק משמעותי מהחינוך לחיים משותפים, עם זאת, מודלים אלו אינם כוללים בהכרח מרכיב דומיננטי של מפגש(בתוך: דו"ח הוועדה בציבורית לגיבוש המדיניות הממלכתית בנושא חינוך לחיים משותפים בין יהודים לערבים בישראל, 2009).

חשוב לציין, שתכניות מפגש בין יהודים לערבים לא פועלות במקרים רבים לפי מודל טהור, אלא לפי גישה משלבת בין מודלים שונים, בד בבד נדרשת שקיפות גבוהה יותר של ארגונים העוסקים בהפגשה לגבי המודל לפיו הם פועלים, סוג ואופי הפעילות שהם מציעים, ולגבי מידת האפקטיביות המוכחת של הפעילות שלהם (שם: 53).

השאיפה לדו-קיום ולשיתוף פעולה יהודי-ערבי בישראל מתבטא בצורות שונות, במיזמים משותפים, בארגונים שונים הפועלים לקידום הדו קיום, ובמקומות שונים בארץ, כמו בחיפה - שבה חיים זה לצד זה באחוה יהודים וערבים בני הדת המוסלמית והנוצרית.

מפגשים להיכרות ושינוי עמדות בקרב יהודים וערבים בישראל

בסיס הרעיון של "חינוך לחיים משותפים", קיים כבר במערכת החינוך בתחומים כמו לימודי האזרחות, ספרות, גיאוגרפיה והיסטוריה וכן בלימוד השפה הערבית במגזר היהודי ולימוד העברית במגזר הערבי.

אוסף בהקשר זה מתקיימת גם פעילות ענפה של ארגונים העוסקים בפיתוח דיאלוג יהודי-ערבי ובחינוך לדו-קיום במתכונת של מפגשי יהודים וערבים אזרחי מדינת ישראל ולגילאים השונים. מטרתם של מפגשים אלה, אשר נוסו במתכונות שונות ברמות שונות של הצלחה ויעילות, להקנות כלים לפיתוח דיאלוג, לחשוף עמדות, להפחית דעות קדומות, לתקן התנהגות מפלה בין חברי שתי הקבוצות וכן לחשוף את המורכבות הפנימית של המצב הבין-קבוצתי מן הצד האחד.

זאת ועוד, מטרת רוב המפגשים לאפשר למשתתפים להבין טוב יותר את הקונפליקט הפוליטי ולמצוא דרכי התמודדות יעילות עמו. אחת הדילמות המרכזיות העולות בקבוצות מפגש בין יהודים לערבים בישראל נוגעת למתח שבין ההיבט החברתי-לאומי-פוליטי לבין ההיבט האישי והבין-אישי, ולמקומם של שני היבטים אלו במפגש הבין-קבוצתי.

שגיא, שטיינברג ופחיר אלדין (2002), טוענים ששימת הדגש על הפן הקבוצתי איננו מביא להתקרבות בין הקבוצות ולחיזוק ההבנה ההדדית - לפחות בעיתוי ובהקשר של המפגשים שנחקרו, ואילו דגש על הפן האישי, הפרטי, עשוי להביא לפתיחות, להבנה ולהפחתת סטריאוטיפים, גם אם לא להסכמה, ולעודד דו-שיח פורה. הממצאים נידונים במושגי תיאוריות העוסקות ביחסים בין קבוצות.

סלימן (2000) טוען כי ההבחנה שנעשתה בין המימד הבין-אישי והמימד הבין-קבוצתי לאינטראקציות בין יחידים משתי הקבוצות הערבית והיהודית, מדגישה את קיומה של הטיה ברורה של המפגשים לטובת התקשורת הבין-אישית, וזאת לשביעות רצונם של רוב המשתתפים היהודים, אך למורת רוחם של רוב המשתתפים הערבים. הטיה זו, הנובעת מאופיים הפסיכולוגי של המפגשים, הגבילה עד מאוד את יכולתם לטפל בתכנים פוליטיים. יתרה מזו, מערים אפיה הפסיכולוגי של קבוצת המפגש קושי נוסף בכך שהוא כופה על המפגש מבנה סימטרי המתעלם מיחסי הדומיננטיות שבין רוב ומיעוט, ומגביל בכך את יכולתו להתמודד עם ההשלכות השונות לאסימטריה הטבועה ביחסים אלה.

בצד קיום מגוון שיטות התערבות שונות, המשלבות גישות בין-תחומיות, לא ניתן להציע דגם מושגי שיטתי, המסוגל להדריך מתכננים ומפעילים בטיפול בקונפליקטים ובהפגתו של מתח בין-קבוצתי (Chetkow Yanoov, 1991).

מכאן, היוזמה "נשים רוקמות דיאלוג", מציעה פורום של הידברות שבו הודגש גם הפן האישי וגם המימד הבין-קבוצתי של משתתפות סדנא שהביא לאינטראקציות שמשלבות פעילות מגוונת הכוללת מפגשים ותוכניות חד לאומיות ודו לאומיות בין משתתפות סדנא ומאפשרת מתן לגיטימציה לביטויים שונים של תחושותיהן.

הקשר בין התהליך לשינוי עמדות והחינוך לרב-תרבותיות

ברמה הצהרתית בלבד, לא קשה לעודד, למדוד ולהציג שינוי עמדה, אולם כבר לפני כמחצית המאה למדו חוקרים במדעי החברה שעסקו התחום המתודולוגיה שהמנבא הטוב ביותר להצהרה הוא הצהרה וכי המנבא הטוב ביותר הוא למעשה הוא המעשה (Cronenbach, 1957). כלומר, אם רוצים לשנות עמדה, לא מספיק לדבר ולשכנע. "לתבשיל" השואף להשפעה ממשית דרושים הן הרכיב ההכרתי, הן הרכיב ההתנהגותי והן הרכיב הרגשי. מכאן משתמעת שאיפה לנסות ולהבין, להכיר ולהתקרב. הגישה, שהתהליך הניסויי של "פורום נשים רוקמות דיאלוג" מבוססת על גישה זו. דהיינו, נלמד, נפעיל, נקרב. את המורות המשתתפות נשאל ונבדוק כדי ללמוד ולשפר, וכצוות, ניצור תהליכי שינוי. נעלה דילמות ("האם קבלה של אי השתתפות בטקס פירושה כיבוד המיעוט?"), נהרהר, נשכנע, נבדוק את עצמנו, ננסה, נפנים. מתוך כך יעובדו דרכי התמודדות: נזהה, נבין נשנה.

חלוקה משכנעת של סוגי מפגשים בין קבוצות השרויות בקונפליקט היא זו המוצעת על ידי כץ וכהנוב (1990). על-פי חלוקה זו מסווגת קבוצת המפגש לשלוש קטגוריות: (1) סדנאות ברוח האסכולה של יחסי אנוש, (2) מפגשים המדגישים למידה בין-תרבותית, (3) מפגשים המבוססים על גישה של פתרון סכסוכים.

עבודה זו, מתמקדת בסדנאות יחסי אנוש מאופיינות בעיקר על ידי ההתמקדות בהיבטים הפסיכולוגיים של חווית המפגש, הן ברמת הפרט והן ברמת התהליך הקבוצתי בשלמותו, כאשר חומר הגלם העיקרי לפי גישה זו הוא ה"כאן ועכשיו". מנחי קבוצות מסוג זה מעודדים את המשתתפים לבטא בצורה חופשית את מחשבותיהם ורגשותיהם ביחס לחברים אחרים בקבוצה, וביחס לקבוצה בכללותה, וזאת על ידי ניצול טכניקות מקובלות בקבוצות דינאמיקה פסיכולוגיות על מנת לשקף ולנתח את מכלול התהליך הבין-אישי המתרחש בקבוצה.

אעיר כאן בקצרה, ניתן להעלות טענות לגיטימיות ביחס ליעדי קבוצות המפגש ולהטיל ספק באשר למידת הצלחתן בהשגת יעדיהן. מה שכמעט ודאי הוא שהעובדה שרוב המפגשים אולצו לתוך מודל פסיכולוגי ובין-אישי לא מנעה מתהליכים בין-קבוצתיים להתרחש בתוכם.

ברמה ההתנהגותית, הציפייה היא שהתפתחות כזו עשויה לעודד את המשתתפות לטפח יחסי אמון וקשרי ידידות עם חברות הקבוצה האחרת, אשר ימשיכו מחוץ לגבולות המפגש ויוכללו ביחס ליחידים נוספים מבני קבוצה זו. התפתחות כזו עשויה לחולל שינוי בעמדות המשתתפות ולהפחית דעות קדומות. הנחה בסיסית של הגישה היא ששיפור היחסים הבין-אישיים יביא בהכרח לשיפור בהתייחסות היחידים לקונפליקט הבין-קבוצתי.

הדגש אם כן, הוא על תהליכים נפשיים אישיים ובין-אישיים. המטרות העיקריות של המפגש הן הגברת המודעות והרגישות לחוויותיהם האישיות של חברי הקבוצה איתה נמצאים בקונפליקט, ועידוד אמפטיה כלפיהם, ולחולל שינוי חיובי בעמדות חברי כל קבוצה כלפי חברות הקבוצה האחרת ולשפר את היחסים בין שתי הקבוצות.

מטרות היוזמה

1. לעודד את הדיאלוג בין ערבים ליהודים וליצור הידברות בין העמים.
2. התמודדות עם סוגיות קשות המשפיעות לרעה על מערכות היחסים בין העמים.
3. עבודה קבוצתית ושיתוף פעולה להשגת מטרות משותפות.
4. פיתוח כישורי חיים (הקשבה, ניתוח ופתרון בעיות מושכל, הבעת דעה, הבנה וכבוד והערכה אמיתיים לאחר השונה).
5. הכרת תרבותו של האחר השונה באמצעות מפגשים, סדנאות, ועשייה משותפת.

מבנה ארגוני של היוזמה

היוזמה הייתה מטעם שלושה גופים, מכללת אלקאסימי שמיוצגת ע"י מרצה שהיה באותו הזמן ראש אגף לימודי המשך במכללה והוגד תפקידו כמלווה של היוזמה, עמותת בת חן שחק שמיוצגת ע"י הנהלת העמותה והוגדר תפקידה כמלווה של היוזמה, וביה"ס חט"ב אלזהראוי בבאקה אלג'רבייה, שמיוצג ע"י מנהל ביה"ס והוגדר תפקידו כמלווה של היוזמה, כאשר שתי מנחות, ערבייה ויהודיה מפעילות את היוזמה, ומלוות את הפעילויות השונות של המורות המשתתפות ביוזמה בסדנאות מתוך גישה שוויונית ומתוך ההנחה שהיכולת להבין את האחר היא מוגבלת מטבעה, המנחות בעלות הכשרה ייחודית בהנחיית קבוצות בקונפליקט.

תאור המשתתפות בסדנה

12 מורות, המשתתפות בפעילות של "נשים רוקמות דיאלוג" – סדנא של הדברות בין נשים יהודיות וערביות. 6 מורות יהודיות מביה"ס השונים בתלמונד, 6 מורות ערביות מביה"ס חט"ב אלזהראוי בבאקה אלג'רבייה.

תאור תהליך בניית היוזמה

1. ישיבות גיבוש והכנה בין מפתחי היוזמה- נערכו מספר ישיבות בין מפתחי היוזמה, במטרה לבנות מסגרת רחבה של היוזמה, רצינות ומטרות ראשוניות, הישיבות נערכו לחלופין במכללת אלקאסימי, ביה"ס אלזהראוי, תלמונד.
2. בניית שלב ההחלטה אצל המורות- נערכו שיחות עם המורות המשתתפות בפעילות עמותת בת חן שחק, והמורות מביה"ס חטי"ב אלזהראוי בבאקה אלג'רבייה, במטרה לבדוק את מידת נכונותן להשתתף ביוזמה זו.
3. בניית תכנית עבודה ראשונית בהשתתפות, מרצה מאלקאסימי, מנהל ביה"ס חטי"ב אלזהראוי בבאקה אלג'רבייה, מנחות היוזמה, הנהלת עמותת בת חן שחק, בנוסף למעורבותם של ראש המכללה וראש החוג לחינוך במכללה.
4. גיוס המורות המשתתפות ביוזמה- תהליך הגיוס נעשה בשני שלבים :
 - א. הצגת רעיון היוזמה בפני המורות, בביה"ס חטי"ב אלזהראוי, המורות מתלמונד המשתתפות בפעילויות עמותת בת חן שחק.
 - ב. הרשמה.
5. צוות היגוי של היוזמה : התנהלו ארבע פגישות אשר עסקו : בקבלת החלטות למועד ומקום קיום היוזמה, האצלת סמכויות וחלוקת תפקידים בין מפתחי היוזמה.

תאור הפעלת היוזמה

- הפעלת היוזמה כללה בתוכה חמשה מרכיבים עיקריים :
- א. מפגשים חד לאומיים שהתקיימו בנפרד, מפגש למורות היהודיות בביתה של מנהלת עמותת בת חן שחק בתלמונד, ומפגש למורות הערביות שהתקיים בביה"ס אלזהראוי בבאקה אלג'רבייה.
 - כל המשתתפות נטלו חלק במפגשים, מטרת המפגשים לדבר על חששות, ציפיות, אתגרים, המפגש העתידי עם הצד השני, ניסיונות דומים בעבר, וכיוצ"ב.
 - ב. מפגשים חברתיים דו- לאומיים שהתקיימו בסדנאות במכללת אלקאסימי ולחלופין בביתה של מנהלת עמותת בת חן שחק בתלמונד.
 - התקיימו תשעה מפגשים חברתיים דו- לאומיים, כל משתתפת נטלה חלק פעיל בתהליך הכרות מתמשך, מטרת המפגשים הללו היא לספק למשתתפות הזדמנות ללמידה התנסותית אודות מודעות עצמית, כמו להכרת האחר השונה, באווירה חמה, בטוחה ותומכת, היו מגוון של פעילויות בלתי פורמאליות על פי בחירת המשתתפות

ביוזמה כמו ביקור בבתים, פעילויות תרבותיות, מפגשים במקומות מהסביבה הקרובה ועוד.

ג. סיור להכרות עם הסביבה הקרובה, מטרתו העיקרית של הסיור גיבוש קבוצתי למשתתפות בפורום, חשיפת קיומם של דעות קדומות, הכרת המבנה של הכפר הערבי, אתרים ומוסדות חשובים בו, מסורת ותרבות ושיחה על החברה הערבית היום, ולחלופין סיור בתלמונד באותה מתכונת ואופן ההתנהלות והמטרות של הסיור בכפר הערבי.

ד. סדנת יצירה חוויתית משותפת, יצירה משותפת של לוח שנה אשר משקף את הדיאלוג בקבוצה. במטרה לעודד את המשתתפות להכרות מעמיקה עם הזולת, לפתח יוזמות במיקוד סובלנות והכרת האחר השונה במעגל חייהם השונים וליצור תוכניות משותפות כדי לקדם את הגישה הרב תרבותית בקהילתם.

ה. טקס סיום ליוזמה, בהשתתפות אנשי ציבור, אמנים, חברי כנסת, ואנשי חינוך, במטרה להדגיש את את חשיבות היוזמה כיישום מעשי לחזון ואמנת הגופים המשתתפים, וכצורך חיוני לחברה הישראלית למען הפנמת ערך הסובלנות וקבלת האחר השונה.

ומן הצד האחר, במטרה לעודד נשות חינוך ערביות ויהודיות אחרות להצטרף למעגל של אלה שבחרו בדיאלוג והחליטו להכיר את השכנות האחרות השונות.

מכאן, ובהתבסס על מטרות היוזמה, השאלה המרכזית שתישאל: האם הייתה השפעה של הסדנא "נשים רוקמות דיאלוג" על עמדותיהן של המשתתפות בתכנית כלפי שינוי הרפרטואר הפסיכולוגי (אמונות, עמדות, רגשות וכוונות התנהגותיות כלפי קבוצות שונות) הבין קבוצתי השלילי?

שאלות המחקר המשניות

המחקר מתייחס לשלוש שאלות עיקריות בתוך השאלה המרכזית אשר מתארות יחדיו את ההשפעה של המפגש על המורות משלוש הביטים שונים :

1. השפעת ההשתתפות בסדנא של דיאלוג על המשתתפות?
2. הגורמים המשפיעים על ההחלטה בלהשתתף בסדנאות של דיאלוג?
3. התפקיד של האישה ואנשי חינוך בתוך הסכסוך?

שיטת המחקר

זהו מחקר עומק אתנוגראפי של מקרה. חקר מקרים בחינוך הפך לנושא משמעותי בכל הקשור להתבוננות בתהליכים המתרחשים בסוגיות של חינוך בהיקשר תרבותי. ראה: קצורין, 2003; דיאב ואחרים, 2008). זאת ועוד, כוחו של חקר מקרה בא לידי ביטוי ביכולתם של אנשי חינוך ליישם את מסקנותיו בהקשרים דומים (Merriam, 1991).

מטרת המחקר היא לבדוק את ההשפעות של היוזמה החינוכית ואת השלכותיה על המורות המשתתפות. המאמר הנוכחי מבקש לבחון את התופעה בכליותה החד-פעמית, לפרש את התהליכים המתרחשים בה ולעמוד על האמונות והתפיסות של המורות המשתתפות במפגשים בין מורות ערביות לבין מורות יהודיות.

אף שהחוקר יזם את המחקר ומגיע לפני, תוך כדי ואחרי קיום הסדנא עם אגינדה משלו, חשוב לציין ולהבין שהכוח בתחילת המחקר נותר אצל הנחקרים (קרי: המורות המשתתפות בסדנא).

המורות המשתתפות בסדנא הגיעו עם אגינדה משלהן וראו בחוקר ובקיום הסדנא ובהשיבם על השאלון כלי עבורן להעברת מסרים משל עצמן.

במצב זה, אין בהכרח עליונות מצד החוקר במחקר זה. לשניים, החוקר והמורות המשתתפות בסדנא עניין משותף ואינטרסים בקיום הסדנא. בהמשך קיום הסדנא האיזון השתנה לטובת החוקר כאשר הוא זה המופקד על ניתוח השאלונים, ממצאיו ופרסום המחקר.

אף על פי כן, כחוקר ערבי, וכאדם המאמין בחשיבות מפגשים אלו היה לי חשוב לתעד את המפגשים האלו ואת חשיבותם. אני מאמין שחשיבות זו קיימת ועצם המפגש הוא כבר תוצר.

על מנת לשמור על מהימנות המחקר, לא חקרתי קבוצה שאני מכיר ולא הייתי אחראי על התהליך וגם לא נכנסתי לתוך המפגש עצמו ובחרתי בשיטת מחקר אחרת שיכולה לצמצם את ההשפעה שלי כחוקר על ממצאי המחקר.

איסוף הנתונים

הנתונים נאספו לפני ותוך כדי הפעלת היוזמה, באמצעות שאלונים פתוחים שהשיבו עליהן המורות המשתתפות. נתוני המחקר עובדו על פי גישת "התיאוריה המעוגנת בשדה" של שטראוס ועמיתיו (Strauss & Corbin, 1990; 1998).

הכתוב להלן סוקר היבטים שונים של היוזמה, תוך התייחסות לשינוי פנימי בקרב המשתתפות שנבחר להביא את תשובותיהן, ותוך שזירת הקולות של מנחות סדנאות המפגשים שנאספו במהלך הפעלת היוזמה כדי להעשיר את הטעונוים.

ממצאים ודיון

בחלק זה מהמחקר, אציג את הנתונים שעלו לאחר הניתוח. הפרק יחולק לפי הסוגיות השונות במחקר, תוך הצגת התמות שעלו בתוך סוגיות אלו.

השפעת ההשתתפות בסדנא של דיאלוג על המשתתפות:

לאחר עריכת המחקר ניתן היה להתרשם מכך שכל המשתתפות הצביעו על חוויה מיוחדת, שאינה דומה כלל לסדנאות אחרות מכל סוג. התמות השונות התייחסו הן למפגש עם תרבות אחרת והן לחוויית המפגש וההשתתפות בו במובן החווייתי והמובן הלימודי. המשתתפות התייחסו לשלוש תמות מרכזיות בסוגיה זו.

חווית הנושא הערבי- יהודי:

יחסים בין ערבים ליהודים הם המהות של חוויית המפגש, בין אם זה מפגש יום יומי או לחלופין מפגש במקום העבודה, בחוויית מפגש זו קיים ציר של הנוכחות וההתעלמות. הביטוי לכך הוא מורכב ורב פנים, והוא נחלתם של יהודים וערבים רבים המתפקדים תוך מגע במקומות העבודה, בעיקר כפי שטוען דיכטר (2000).

ואכן, רוב מוחלט של המשתתפות הערביות ביוזמה- 80%, הצביעו על חוסר חוויה במקום העבודה בהקשר של הנושא היהודי ערבי, עדות לכך ניתן היה לקבל מאמירותה של משתתפת ערבייה: "לא חווה שום חוויות אישיות בנושא. לעיתים זה עלולה בנושא הלימוד".

לעומת המשתתפות הערביות, 100% מהמשתתפות היהודיות הצביעו על חווית הנושא הערבי יהודי בריחוק וכמפגש מקרי בלבד וללא יישום: "בבית ספר שלנו יש מפגש בין

ילדים ערבים ליהודים ובמסגרת זו גם נסענו לגלריה באום אלפחם, אך מלבד זאת אין ביטוי לנושא הערבי יהודי".

הציר שהוצג לעיל- הנוכחות וההתעלמות, הינו ציר המוכר למערכת החינוכית ולאנשי מקצוע שונים המתעסקים במפגש וחינוך, קרי, מפגשים בין אנשי חינוך, ומפגשים בין תלמידים יהודים וערבים התקיימו בארץ באופן יזום החל משנות ה-70. פעילות זו, התבססה רובה ככולה על מודלים מארצות הברית שבעיקר התמקדו בסטריאוטיפים ובשינוי עמדות. (סולומון ועיסאוי, 2009)

מפגשים אלו, זכו ללא מעט ביקורת, רוחאנא וקורפר (Rouhana & Korber, 1997), טוענים שבמפגשים בין יהודים וערבים לרוב לא לוקחים בחשבון את המצב הא-סימטרי והבדלי הכוח בין שתי הקבוצות. הם טוענים כי האחראים על המפגשים והממנים באים מקבוצת הרוב החזקה (היהודית), ומטרות המפגשים עונים על הצרכים של קבוצה זו, במחקר עלה קול זה על ידי אחת המשתתפות שאמרה: "מלבד זאת אין ביטוי לנושא הערבי יהודי". אמירה זו מצביעה על כך שיש נושאים אחדים שתופסים נפח יותר מנושאים אחרים.

עם זאת, מציאות של ריחוק ואי התייחסות לנושא הליבה של המפגש שהוא המפגש עצמו בין לאום לאחר ותרבות עם אחרת, נמצאת בחיי היום יום כפי שמצביעות עליה משתתפות הסדנא. כך ש 100% מהמשתתפות הצביעו על חוויית הנושא הערבי יהודי בריחוק גם בחיי היום יום, כך משתתפת מקבוצת המיעוט מצביעה על כך שהיא שומעת על "הנושא" מרחוק על ידי בתה שלומדת באוניברסיטה ". כמעט ולא חווה. הבת שלי לומדת באוניברסיטת חיפה ודרכה אני שומעת על התייחסות היהודים לערבים". מצד שני, מציגה משתתפת יהודייה קול דומה אולם על ידי מפגש עם "עוזרת הבית שלה". היא אומרת ש" יש לי עוזרת ערבייה שאני ביחסים טובים מאד איתה ויש סטודנט שלמד איתי שאני בקשר אתו עד היום".

על פי נתונים אלו, סביר להניח, שחוסר המפגש כפי שהשתקף מדברי המשתתפות הערביות והמשתתפות היהודיות, נובע מאופן ההתנהלות היום יומית למשתתפות משני הצדדים, החיים כביכול בעולמות שונים. בעצם, ניתן להתרשם מכך שהמשתתפת הערבייה תלויה בחברה היהודית על מנת לנהל את ענייניה באופן תקין, לעומת, המשתתפת היהודייה, שביכולתה לנהל את ענייניה ללא שום צורך בחברה הערבית. הסבר לכך ניתן למצוא במאמרו של מולא (1994), אשר טוען שהאזרח היהודי איננו זקוק לאזרח הפלסטיני בחיי יומיום, הוא יכול לבלות את מרבית ימי חייו מבלי שייפגש עם הערבי

הישראלית הפלסטינית, ובכך תופס את דמותו של הערבי מרחוק, דרך אמצעי התקשורת ומהתמונה הכללית המוצגת בדרכים אחרות.

לאור הנאמר לעיל, ניתן לראות שחווית הנושא הערבי יהודי אצל שתי האוכלוסיות, אם בכלל, הינה חוסר חוויה, ואם בכלל חוויה מרוחקת ומנוכרת, אשר משמרת את יחסי הכח בחברה. יש להצביע גם על כך שחווית המפגש המרוחק בין נשים ערביות לנשים יהודיות הבלית את התפישה השטחית, הסטריאוטיפית ושלילית, החשדנית והמבולבלת והכוללנית, בנוסף לניסיון רב, להימנע מכל קונפליקט ישיר, עדות לכך ניתן לראות באמירות המשתתפות, אשר התייחסו לסכסוך הערבי ישראלי בשם "הנושא" ערבי ישראלי.

אם נתייחס לאחת התמות המרכזיות אשר בלטו בחוויית המפגש, את חלק הארי יתפוס הנושא של **דעות קדומות בקרב הערבים כלפי היהודים ולהיפך**. כך שדעות קדומות באו לידי ביטוי באופנים שונים בכל שלב של שלבי הפעלת היוזמה. אחת המשתתפות הערביות הציגה דעות קדומות אלו: " נכיר אחת את השנייה וכך ישתנו הדעות הקדומות של עם אחד כלפי העם השני. הם לא כולם חיילים שהורגים ואנחנו לא כולנו טרוריסטים." לעומתה, משתתפת יהודיה דווחה ש "חווה את הנושא הערבי יהודי מעט, בעיקר בדעות קדומות לגבי ערבים בקניון או לגבי עבריינות וגניבה."

מתוך התבוננות מעמיקה בדברי המשתתפות הערבייה והיהודייה, סביר להניח שערוצי המפגש בין ערבים ליהודים במדינת ישראל מוגבלים למקומות עבודה, לימוד, מקומות בילוי ושווקים, מחסומים ונקודות ביקורת משטרתיים.

מכאן, המפגש בין שני הצדדים הוא מפגש כפוי ובעל אופי אינטרסנטי, מחד האזרח הערבי נמצא בתלות מוחלטת באזרח היהודי וזאת בשל שליטתו בהון ובשלטון, ומאידך מתחדדת אצל האזרח היהודי התפיסה שמדינת ישראל הינה מדינת היהודים ועל האזרח הערבי ללמוד לחיות עם עובדה זו.

המפגש הכפוי וכל מה שמתלווה אליו, מעיד על ספיגה בעוצמה רבה את האווירה התרבותית השלילית השוררת בארץ, אשר מתאפיינת בתהליכים פסיכולוגיים העוברים על קבוצות ובני אדם החיים בתוך סכסוך בלתי-פתיר, תהליכים אלה מסבירים כיצד מתגבש דימוי הערבי אצל היהודי ולהיפך.

ברטל (2007) מנתח במחקרו "אמונות חברתיות פונקציונאליות" שפיתחה החברה הישראלית, המאפשרות לה להתמודד בהצלחה עם המציאות הקשה של הסכסוך. אמונות אלה משומרות ומטופחות לאורך שנים באמצעות חינוך, תקשורת, התבטאויות של מנהיגים, תרבות, צבא ומנגנונים נוספים.

דעות קדומות אלו וחוסר חוויה זו, הביא את המשתתפות לדווח על הגורמים המשפיעים על החלטתן בלהשתתף בסדנאות של דיאלוג, כאמור, דעות קדומות באו לידי ביטוי באופנים שונים, המשתתפות הצביעו על דעות אלו כגורם מניע להשתתפותן בסדנא של דיאלוג כך שעל פי דיווחה של משתתפת ערבייה "בשביל להכיר אישית יהודים ולהבין את הדעות שלהם. לשנות דעות קדומות בשני הצדדים ולהתחיל חיים עם תקווה".

גורם אחר אשר בלט בתשובות המשתתפות והינו קשור לשינוי עמדות היה, האמונה בגישה של דיאלוג קבוצתי ושיח לפתרון הקונפליקט, בתיאוריה ובפרקטיקה קיימות מספר גישות לטיפול באמצעות העבודה בקבוצות, במתיחות ובקונפליקט בין קבוצות. היעדים של מרבית ההתנסויות הקבוצתיות הם: הפחתת הזרות והעוינות, שינוי סטריאוטיפים, הגברת הפתיחות ההדדית, הבנה וקבלה הדדית.

יעדים אלה יכולים להיות מושגים באחד מתוך שתי גישות שכיחות של עבודה קבוצתית:

בגישה האחת, המקובלת יותר בקבוצות דיאלוג ובקבוצות רב תרבותיות כפי שטוענת רוזנוסר (2004), מפגישים בין פרטים הבאים מקבוצות שונות. ההנחה היא שמשוה יתרחש במפגש זה שיאפשר למשתתפים לבחון את עצמם ולהכיר את זולתם. שיווצרו מפגשי דיאלוג, ואכן מתוך התבוננות מתשובות המורות המשתתפות, הסדנאות נתנו הזדמנות לקיום שיחות, כמו גם ויכוחים, קרבה והבנה, כדברי המשתתפות:

מורה משתתפת ערבייה: "דרך הדיאלוג אפשר להבין יותר וללמוד דברים חדשים על הצד השני. יש דברים דומים ודברים שונים".

מורה משתתפת יהודייה: "דרך אחרת לראות את המציאות ואת הקונפליקט. מצד אחד אמפטיה ומצד שני לגשר ולבנות הבנות".

התפיסה שמאחורי מודל סדנאות המפגשים נשים רוקמות דיאלוג מניחה דמיון רב בין הפרטים ובין התהליכים הרגשיים והחברתיים שהפרטים מתנסים בהם וחווים אותם. אין התעמקות בנתונים מבניים חברתיים ופוליטיים חיצוניים כוללים. שכיחה האמונה שפתרון עיקרי למתח הבין קבוצתי הוא התגברות על הליקויים בתקשורת, ברמה הבין אישית ובין קבוצתית. המפגש נועד להרגיע את החרדות הטיפוסיות למגע עם האחר השונה ולחזק את המשיכה:

מורה משתתפת ערבייה: "זה נתן תחושה של הקלה, נעימות והבנה". וגם: "להקשיב לצד השני ולהכיר בכאב שלו על מנת להבין אותו". ועוד: "הכאב הוא משותף לשני העמים". ובנוסף: "הכרות והזדהות. חברות חדשה". "הרצון לשיפור המצב הוא עצום בשני הצדדים". "הדרך עוד ארוכה".

סדנאות המפגשים, הביאו להבנה הדדית, ולמזער המתיחות בין המשתתפות משתי הקבוצות, כאשר בסדנאות אלה נוצרת ההזדמנות להיכרות אישית, לשבירת מחיצות, ליחסי גומלין והדדיות, הרי שגם אם המפגש אינו משנה במישרין את התפיסות הסטריאוטיפיות, הוא תורם לכך שבטווח הארוך יצטמצמו התפיסות הקטגוריאליות ויגברו הסיכויים שבעתיד תתקיימנה אינטראקציות, הבנויות על הכרה בתכונותיהם הייחודיות של יחידים ולא על בסיס השתייכותם הקבוצתית כפי שטוענת רוזנוסר ונתן (1997).

ניתן לומר, שעל פניו המשתתפות היהודיות עברו לא מעט שינויים, ריבוי התמות מעיד על כך, מה גם שהתהליך היה שונה מאחת לשנייה. משתתפת יהודיה בהשיבה על השאלון לאחר סיום התהליך: *"אין צודק או לא צודק. יש נכון או לא נכון."* ידעה יותר, הבינה יותר, והגיעה למסקנה ששני הצדדים חיים את הקונפליקט וסובלים ממנו.

משתתפת אחרת בהשיבה על השאלון לאחר סיום התהליך ציינה: *"זו הייתה טיפה בים, אני מאוד רוצה להמשיך."* מגע עם המשתתפות הערביות, המפגש אתן בתנאים מיוחדים הביא אותה לבקש עוד מפגשים, וליחסי גומלין והדדיות שברצונה להמשיכם כפי שטוענים מצדדי מודל השערת המגע של Allport (1954), אשר טען כי מפגש בין אנשים משתי קבוצות זהות שונות ויריבות ולאפשר להם להכיר זה את זה. עקב המגע הם יגלו שמתחת למעטה הזהות הקבוצתית יש זהות משותפת המאחדת בני אנוש. משתתפות ערביות ויהודיות הביעו את רצונם בהמשכיות המפגשים במתכונת של מפגשי תלמידים משני הצדדים:

"להביא את הנושא לכתות הלימוד שלי ולשתף את התלמידים במה שאני עוברת."
להביא בשורה של שלום, ידידות ואחוה."

"כל מה שידעתי על העמדות של ערביי ישראל. היה לא מדויק לא הבנתי את עומק המצוקה." *"הכרות עם נשות חינוך והעובדה שאני רוצה להמשיך את הקשר איתם גם בשנה הבאה."*

גורם אחר אשר מניע את המשתתפות לקחת חלק מתוכנית כגון זו, הינה היותן אישות חינוך והצורך בלימוד נושא זה, אשר עולה לא פעם בכיתה הלימודית, אחת המשתתפות הצביעה על כך ש"*לא חווה שום חוויות אישיות בנושא. לעיתים זה עולה בנושאי הלימוד"* גורם זה, אף הוא קשור לגורם שהוצג מקודם, אשר התייחס לדעות הקדומות ותפקידים בחברה, כך שהמשתתפות הערביות לומדות על קיומן של הנשים היהודיות דרך תכניות הלימודים אשר מנחילות להן את הראיה וההכרה לקיומן של האחר השונה, הרושם הראשוני כתוצאה מחוויית המפגש מרחוק, מהווה תהליך קטגורי במהותו, ובכך

מתייגת המשתתפת הערבייה את המשתתפת היהודייה על פי השתייכותה החברתית, זאת תוך היווצרות של עמדות, סטריאוטיפים ודעות קדומות כלפי האזרחים היהודיים בכלל.

תיוג זה, אינו נחלתן של המשתתפות הערביות בלבד, אלא שהמשתתפות היהודיות גם שותפות לו, כך שמשותפת יהודייה מצביעה על רצון להכיר קבוצה ספציפית במפגש "אני מעוניינת להכיר מקרוב נשים ערביות ונשים יהודיות שמאלניות". באמירה זו עולה בבירור, תיוג וקטגוריזציה, שבעניי הוא תוצאה של השתייכותה החברתית של המשתתפת, היא מבקשת להכיר את "הנשים השמאלניות", בקשה זו עומדת על מנת להזכיר, את רעיונו של "השמאל" שאפשר לקיים כאן דמוקרטיה מערבית ליברלית, אשר מתייחסת לאזרחיה הערביים כאזרחים שווים, ומחזקת את התערותם בחברה ומהגנת על זכויותיהם. משתתפת אחרת, יהודייה אף היא, מצביעה על גורם שלישי הקשור לרצון להפוך את העולם למקום טוב יותר, "אני רוצה להכיר את הצד השני ואני רוצה שהם יכירו אותי. אם יהיו הרבה מעגלים יכול להיות שהעולם היה נראה אחרת".

שתי קבוצות המורות היהודית והערבית מייצגות למעשה קבוצות רוב ומיעוט הנבדלות באופן משמעותי בסטאטוס חברתי שלהן.

עובדה זו חייבה, השקעת מאמץ ארגוני כדי לנטרל משתני סטאטוס על ידי הקפדה על מינוי שתי מנחות, ערבייה ויהודייה, ועל ידי השוואת מספרי המשתתפות משתי הקבוצות הלאומיות.

מזה עולה, שיש חשיבות לתת תשומת לב למשתנה הכוח: קבוצת הרב מייצגת כוח ושליטה במשאבי המדינה ובמוסדותיה, לעומתה קבוצת המיעוט חסרת משאבים ומסתמכת בדרך כלל על דרכי התארגנות עממיות ושואבת את כוחה מארגונים וולונטאריים.

סולימאן (2000) טוען הפער בין שתי הקבוצות ברמת הארגון המוסדי מכתוב דרכי פעולה ו"התנהגויות מכוונות לקונפליקט" נבדלות אצל יחידים משתי הקבוצות.

למעשה, סדנאות פורום נשים רוקמות דיאלוג מאופיינות בעיקר על ידי ההתמקדות בהיבטים הפסיכולוגיים של חווית המפגש, הן ברמת הפרט והן ברמת התהליך הקבוצתי בשלמותו, כאשר חומר הגלם העיקרי לפי גישה זו הוא ה"כאן ועכשיו". התערבות מנחות שתי הקבוצות ברמה של תהליכים קבוצתיים, תקשורת ויחסים בין אנשים.

הווה אומר, שמשותפת סדנא התנסו למעשה בסוג חדש של חינוך, חינוך אחר, כאשר כל ארגון של קבוצה שווה שתי מנחות, ובסדנאות עצמן כל שפה מקובלת, וזה בעצם חינוך אחר. כפי שניתן ללמוד מדבריהן של כלל המשתתפות, ערביות כיהודיות.

מורות משתתפות יהודיות "להביא את הנושא לכתות הלימוד שלי, ולשתף את התלמידים במה שאני עוברת."

ועוד: "בבית הספר שלי דרך קיום פרויקט משותף של ערבים ויהודים." מפגשים נוספים, הרצאת אורח, ביקור משותף במוזיאון או בגלריה, צפייה בסרטים יחד. וגם: "מפגשים נוספים, הרצאת אורח, ביקור משותף במוזיאון או בגלריה, צפייה בסרטים יחד." לנסות ליזום מפגשים בין תלמידים מהוד השרון ותלמידים מבקה" ומן הצד האחר, מורות משתתפות ערביות" ליצור פרויקט משותף".

ועוד: " ערבי אומנות ופולקלור, ולא דווקא להתמקד בקונפליקט, אלא להרחיב את היריעה".

וגם: " הייתי פותחת קבוצות חדשות וממשיכה בתהליך הקיים"

ההתרשמות של החוקר והציטוטים מדברי המורות המשתתפות, מצביעים על כך שהסדנא נשים רוקמות דיאלוג גרמה לשינוי תפיסתי ורגשי ביחס של מורות יהודיות כלפי המורות הערביות, ולהגברת הנכונות לקשר חברתי עמן. הסדנא יצרה גירוי לחשיבה על נושאים קונפליקטואליים, ועודדה התמודדות עם רגשות של חשש דרך הרצון לשימוש בכלים חדשים, המשך מפגשים, פרויקטים משותפים, ודיאלוג.

ניתן להתרשם, שהשפעה על המשתתפות בעקבות השתתפותן בסדנא אשר הוצגה לעיל קשורה באופן הדוק לגורמים אשר הניעו אותן להשתתף, הנשים, חששו ממפגש זה, הוא נראה להן מרוחק ומנוכר, אולם, הדעות הקדומות והמפגש המקרי בלבד, התפוגג לאחר סדנא זו, כפי שהוצג לעיל, במילים אחרות, הגורמים שהניעו את הנשים להשתתף בסדנא הן בעצם ההשפעה בפני עצמה, כך שהרצון להכיר הינו גורם ומניע, בד בבד הינו גם, הרצון שנוצר לאחר המפגש וגרם לנשים לרצות להביא היכרות זו לכיתות הלימוד ולמערכת החינוך.

לאחר ניתוח גורמים אלו, עולה, שהמשתתפות משני הצדדים חפצות במפגש ומצפים לשינוי אופטימי בנימה של תקווה והבנה. סביר להניח שעמדות וסטריאוטיפים מסוימים ניתנים לשינוי, על ידי חוויות ישירות ומגע ישיר עם אובייקט הסטריאוטיפ, כיוון שאנו נוטים לתייג יותר ויותר את אלו, שאנו יודעים עליהם פחות ופחות כפי שטוען קווין ואחרים (Quinn, Macrea & Bodenhausen, 2003).

לפי כך, הדוגמאות שלהלן מלמדות על רצון להתארגנות, במטרה להיפגש ולהשמיע את קולן של הנשים בתהליכים לקידום ההבנה למען שהעולם יראה אחרת. עם זאת, מפגש זה, עדיין נמצא בפיקוח ודעות קדומות נוקשות משני הצדדים שמחייבות הרבה עשייה.

הצורך במפגשים אלו, אשר עלה עם השנים, הצביע על תפקידים שונים אשר לוקחים על עצמם בעלי תפקידים, ארגונים ואפילו מדיניים בארגון מפגשים מסוג זה, עם זאת, מחקר זה מבקש להדגיש ייחודיות של מפגש כזה בקרב נשים ואשות חינוך. בחלק זה מהמאמר, אני מבקש לציין את **מעורבות נשית ומעורבות אנשי חינוך בתוך הסכסוך ופתרונו**.

בישראל משמשים מודלים שונים של מפגשים בין נשים ערביות ונשים יהודיות לפיתוח גישה למנהיגות נשית קהילתית (ראה: מעוז, 2001; Maoz, 2004) שמטרתה היא לא רק שדרוג מעמד הנשים כסוכנות שינוי חברתיות והעצמת נשים בחברה בה הן חיות, הכשרת נשים להיות סוכנות שינוי בין דתיות ורב תרבותיות ליצירת אקלים נוח למעורבות חברתית חיובית.

הטענה היא שאם נשים יכהנו בעמדות שלטוניות ויחזיקו בידיהן אפשרויות של שליטה, חיינו היו משתנים לטובה. משתפת יהודיה הצביעה על כך ש" אני מאמינה שלנשים יש את היכולת ליצור דו שיח ולהקשיב לזולת. נשים לא פותרות בעיה בכוח ואלימות". וגם: *יכן הפתיחות, המוכנות, הסבלנות והסובלנות של אישה נותנים משמעות". ועוד: 'הייתי רוצה שלנשים תהיה יותר אמירה ושקולן ישמע. מי שמוביל את הנושא באזור הם גברים".*

בשנים האחרונות נושא הגיוון וההכלה (Diversity and Inclusion) בכלל, הפך להיות נושא מרכזי בשיח הציבורי.

לעניינינו, הטענה בבסיס השאיפה לגיוון היא כי חשיבה בקבוצה הומוגנית, יכולה למנוע פיתוח רעיונות חדשים ובחינת המציאות מזוויות אישיות שונות, ולכן אינה מאפשרת ראייה מלאה של המציאות.

ואכן, ריד (Ridd, 1987) טוען שבזמן קונפליקט נשים נתונות ליותר שליטה של ביוורקטיה ושל קונבנציות חברתיות המבקשות להדירן מהתחום הציבורי הפוליטי.

הגיוון הבסיסי ביותר הקיים באנושות הוא הגיוון המגדרי. מחקרים שונים (ראה: Adams et al, 2009; Joy et al, 2007) בדקו כיצד ייצוג הולם של נשים המכהנות בתפקידי מפתח, תורמות לשיפורי ביצועים בארגונים, מהממצאים עולה כי נשים מביאות עמן סגנון ניהול שיתופי המגביר את ההאזנה, התמיכה והחתירה לפתרון בעיות בדרך של כדאיות לשני הצדדים (Win- Win) נשים אינן נמנעות מלדון בנושאים מעוררי מחלוקת, נשים שואלות יותר מגברים שאלות קשות ודורשות תשובות מפורטות וישירות. נשים מביאות לשולחן הדיונים נושאים חדשים וחשובות על הפרספקטיבה של מחזיקי העניין (Stakeholders).

נראה כי למורות הערביות והמורות היהודיות המשתתפות בסדנא קיימת מוטיבציה ורצון להיות שותפות, בהכרת נשים מן הצד השני, בהשמעת קולן בהקשר לקונפליקט, ובאותה נשימה שינוי עמדות וסטריאוטיפים נפוצים בקרב שתי האוכלוסיות: "זה חשוב, כי כשמתמשים במילים לא משתמשים ברוכים" (משתתפת יהודייה). ניתוח של המשפט מראה רצון לישב קונפליקטים דרך דיאלוג ומשא ומתן, ושינוי הדעה שאת הצד השני פוגשים רק בשדה הקרב.

"הנשים יכולות לגדל דור אחר מתוך שינוי סטיגמות ודעות" (משתתפת ערבייה). ניתוח של המשפט מראה רצון לשינוי עמדות, סטריאוטיפים כלפי הצד השני, ומן הצד האחר מוטיבציה ורצון ליצירת מציאות אחרת דרך חינוך אחר. ממצא חשוב זה, מבליט את כוחן של הנשים בתוך הסכסוך ואת תפסתן לעצמן כסוכנות שינוי אשר בידן לשנות את המציאות הקשה שאנו חלק ממנה.

מסקנות

במאמר זה נעשה ניסיון לתיאור יוזמה חינוכית לקידום קיום סדנא של הידברות בין מורות ערביות מביה"ס אלזהראוי בבאקה אלגירבייה לבין מורות יהודיות מבתי ספר שונים בתלמונד באמצעות מפגשי דיאלוג אמיתי.

המטרה העיקרית של היוזמה הייתה לבדוק את תרומתה של הסדנא לשינוי עמדותיהן של משתתפות הסדנא כלפי העלאת הצורך של חיים משותפים בין ערבים ליהודים במדינת ישראל.

תשובותיהן של משתתפות סדנא לשאלון אשר הופץ לפני ואחרי קיום הסדנא בהתבסס על הספרות המקצועית מאששות את ההשערה שבעקבות ההתנסות הסדנאית ומפגשי הקבוצה יחולו שינויים בעמדותיהן של משתתפות סדנא.

כמו כן, מהתבוננות בכל התמונות והאירועים בתהליך אשר עברו משתתפות סדנא ובהתבסס על תשובותיהן, סביר להניח שקיימת השפעה של התוכנית "נשים רוקמות דיאלוג" כלפי שינוי הרפרטואר הפסיכולוגי (אמונות, עמדות, רגשות וכוונות התנהגותיות כלפי קבוצות שונות) הבין קבוצתי השלילי ולהכרת האחר השונה.

אפשר למצוא תמיכה לממצאים האלה אצל (אבוחסין ואחרים, 2008), אשר הצביעו על פיתוח עמדות חיוביות תוך כדי התהליכים הפורמאליים והבלתי פורמאליים ביוזמה החינוכית "שיח אקדמי בין סטודנטיות ערביות ממכללת אלקאסמי לבין סטודנטיות יהודיות ממכללת סמינר הקבוצים".

מכאן, עולה החשיבות להמשך קיום מפגשים בין מורות ערביות למורות יהודיות עם שימת דגש על מרכיב עיקרי אשר לקיומו תהיה תרומה חיובית לקיום המפגשים ויעילותן:

הרחבת מעגל בתי הספר המשתתפים בקיום פעילויות בנושא המפגשים בין ערבים ליהודים, וניצול כוח הרצון והמוטיבציה שיש למורות משני המגזרים להשתתף בפורומים דומים בדגש על עשייה משותפת ופרויקטים משותפים.

יש לציין, שעל פי ממצאי המחקר, עלה על ידי המשתתפות הרצון בלשעתק את המודל של המפגש שהן עברו וחוו כנשים ונשות מקצוע, לתוך כיתות הלימוד עצמם על ידי המורות בעצמן, אשר ראו בחוויה זו חוויה לימודית ומגדלת, שיכולה להביא ליצירת חברה בריאה. המורות בעצם, ראות בעצמן סוכנות שינוי אל תוך החברה דרך מערכת החינוך.

ביבליוגרפיה

- אבו חסין, ג'., רוזנפלד, מ'., חבאיב, ה' (2008). שיח אקדמי בין סטודנטיות במסלול לגיל הרך ממכללת אלקאסמי וממכללת סמינר הקיבוצים סביב תפקיד המורה הגננת בבית הספר הגן בחברה רבת פערים חברתיים ותרבותיים, *ג'אמעה*, 12, (עמ': 211-238), באקה- אלג'ריבייה, מכללת אלקסמי- מכללה אקדמית לחינוך.
- ברטל, ד' (2007). *לחיות עם הסכסוך - ניתוח פסיכולוגי-חברתי של החברה היהודית בישראל*. ירושלים: כרמל.
- דיאב, ח' בר שלום, י'. רוסו, א' (2008). *הרחבת המפגש והלמידה בין בני תרבויות שונות בחברה הישראלית: חקר מקרה במסגרת הכשרת מורים במכללה אקדמית לחינוך*. ירושלים: המכללה האקדמית על שם דוד ילין.
- דיכטר, ש' (2000). *היחסים בין יהודים לערבים כגורם באירועי אוקטובר 2000*. חוות דעת מוגשת לוועדת החקירה הממלכתית לבירור ההתנגשויות בין כוחות הביטחון לבין אזרחים ישראליים בספטמבר-אוקטובר 2000.
- כץ, י'. כהנוב, מ' (1990). *סקירת דילמות בהנחיה של קבוצות מפגש בין יהודים לערבים בישראל. מגמות- כתב עת למדעי התנהגות*, ל"ג (1) (עמ': 29-47), מכון הנרייטה סאלד .
- מולא, ו'. (ללא תאריך). *מפגשי יהודים ערבים שאלה של סימטריה או של כוונת טובת ?*. דורוב- מכון לפיתוח מנהיגות וצמחה חברתית, אוזר ב- 23 באוקטובר, 2011 מ- <http://info.ornim.ac.il/home/home.exe/.../46945?load...>
- סולומון, ג' ועיסאוי, מ' (2009). *דו"ח הועדה בציבורית לגיבוש המדיניות הממלכתית בנושא חינוך לחיים משותפים בין יהודים לערבים בישראל*, אוזר ב- 23 בפברואר, 2012 מ- <http://cms.education.gov.il>
- סלימאן, ר. (2000) "המפגש המתוכנן בין יהודים ופלסטינים ישראלים כמיקרוקוסמוס: היבטים פסיכולוגיים חברתיים", בתוך: חלבי (עורך) *דיאלוג בין זוויות- מפגשי ערבים ויהודים בונה שלום*, (עמ': 47-6), אדום, הקיבוץ .

- רוזנוסר, נ'. (2004). היבטים תהליכיים בניהול פרויקטים לדיאלוג קהילתי (חלק א). בתוך: אגמון, ח', אנגל, ע'. שבאר, ו' (עורכים), *ניהול פרויקטים לדיאלוג קהילתי*. ירושלים: המרכז הבין-תרבותי.
- רוזנוסר, נ', נתן, ל' (1997). מודל התפתחותי של טיפול קבוצתי קצר מועד. בתוך: רוזנוסר, נ', נתן, ל'. (עורכים) *הנחיית קבוצות, מקראה* (עמ' : 187-200). ירושלים: מרכז ציפורי.
- קירמאייר, פ., עידו, ב., דויד, ס' (עורכים). (2001) מקיטוב לשילוב: גישור כדרך לחיים בחברה רב תרבותית, בתוך: *שנתון "גדיש"-שנתון לחינוך מבוגרים*, כרך ז', נובמבר, 2001 בהוצאת משרד החינוך.
- שגיא, ש', שטיינברג, ש', פחיר אלדין, מ' (2002). האני האישי והאני הקולקטיבי במפגש בין-קבוצתי של יהודים וערבים בישראל: דיון בשתי אסטרטגיות התערבות, *מגמות- כתב עת למדעי התנהגות*, (עמ' : 534-556), מכון הנרייטה סאלד.
- Adams, R. & Ferreira, D. (2008). Women in the Boardroom and Their Impact on Governance and Performance. *Journal of Financial Economics*, 94, (pp 271-309), Simon School of Business, University of Rochester.
- Allport, G. W. (1954). *Nature of Prejudice*, Reading, Mass: Addison-Wesly.
- Bar-On, D. (2006). *Tell Your Life Story: Creating Dialogue Among Jews and Germans, Israelis and Palestinians*. Central European University Press.
- Chetkow-Yanoov, Benyamin (1991April). *Teaching Conflict Resolution at Schools of Social Work: A Proposal* presented at the International Social Work conference, Hong Kong.

- Cronbach, L. J. (1957). The Two Disciplines of Scientific Psychology. *American Psychologist*, 12, 671-684.
- Halabi, R. & Sonnenschein, N. (2004). The Jewish-Palestinian encounter in a time of crisis. *Journal of Social Issues*, 60 (2), 375-387.
- Maoz, I. (2004). Coexistence is in the eye if the beholder: evaluating intergroup encounter interventions between Jews and Arabs in Israel. *Journal of Social Issues*, 60(3), 403-418.
- Merriam, S.B. (1991) *Case Study Research in Education: A Qualitative Approach*. San Francisco, Ca: Jossey-Bass.
- Rosemary, R. (1987) .Powers of the Powerless. In: Rosemary R. & Callaway, C. (Eds.), *Women and Political Conflict: Portraits of Struggle in Times of Crisis*, (pp: 1-24),New York, M W Books LTD.
- Rouhana, N. & .S. Korper, S. (1997). Power asymmetry and goals of unofficial third party interrelations in protracted intergroup conflict. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 3, (1), (pp: 1-17), Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Smith, R.W. (1982), *Improving intergroup relations, the impact of two types of small group encounters between Jewish and Arab Israeli youth*, unpublished PhD thesis, Temple University.
- Strauss, A. & Corbin, J. (1990) *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, Newbury Park, CA: Sage.
- Strauss, A. & Corbin, J. (1998) *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

- Quinn, K. M., Macrea, C. N. & Bodnhausen, G. V. (2003). Stereotyping and Impression Formation: How Categorical Thinking Shapes Person Perception. . In Hogg, M. A. & Cooper, J. (Eds.), *The sage handbook of social psychology*, (pp: 211-231), London, SAGE.